

ДІВЧИНА І ТИГРИ. ЯК МАРІЯ ВЯЗЬМІТІНА ЗАХИЩАЛА ДИСЕРТАЦІЮ*Олександра БУЗЬКО*

*Національний університет “Києво-Могилянська академія”,
вул. Григорія Сковороди, 204655, м. Київ, Україна,
Інституту археології НАН України,
пр. Героїв Сталінграда, 12,04210, м. Київ, Україна,
e-mail: alexandrabuzko@gmail.com*

У 1947 р. Марія Вязьмітіна – мистецтвознавиця і археологиня – захистила дисертацію “Памятники кушанского искусства в Айртаме” і отримала звання кандидата історичних наук. Робота написана на основі двох статей, за підсумками розкопок 1937 р., в яких Марія Вязьмітіна брала безпосередню участь.

Спочатку захист планувався у Києві, в Академії архітектури, однак через негативний відгук професора М. Бакланова його перенесли до Середньоазійського державного університету в Ташкенті, де на той час працювали друзі та колеги Марії Іванівни. У Науковому архіві Інституту археології НАН України, у персональному фонді Марії Вязьмітіної збереглися цікаві свідчення: позитивні відгуки на роботу, написані археологами М. Массоном, В. Шишкіним, а також мистецтвознавцем і близьким другом М. Вязьмітіної В. Зуммером. Останній підтримував Марію Іванівну порадами, а також займався її документами до захисту, поки вона була на розкопках в Туркменії. Про це ми дізнаємося з листування, що також збереглося у фонді М. Вязьмітіної.

У висновку до своєї дисертації Марія Вязьмітіна робила акцент на культурних зв'язках Середньої Азії з Причорномор'ям, виходячи на проблему скіфо-сарматського мистецтва. Таким чином вона намагалася пов'язати свою “екзотичну” тему з українською археологією.

Ключові слова: Марія Вязьмітіна, Всеволод Зуммер, біографістика, епістолярій, історія археології, Середня Азія, Центральна Азія, Кушанське царство, мистецтвознавство.

Марія Вязьмітіна (1896–1994) (рис. 1) захистила за життя три дисертації. За першу, “Синтаксис русских пословиц”, вона отримала звання кандидата філологічних наук, захистивши її 1922 р., по закінченню слов'яно-російського відділення історико-філологічного факультету Київських Вищих жіночих курсів. Другою дисертацією можна вважати її промоційну роботу на звання науковця-мистецтвознавця “Мусульманський інкрустований бронзовий посуд часів розквіту” (1929), після чого вона стала першою завідувачкою відділу мистецтва Сходу в Музеї мистецтв ВУАН¹. Третю роботу, “Памятники кушанского искусства в Айртаме”, Марія Вязьмітіна захистила 1947 р., під час завідування Науковою бібліотекою Академії архітектури УРСР, і за неї отримала звання кандидата історичних наук.

Ще до війни, у 1937 р., Марія Вязьмітіна брала участь у роботі Термезької археологічної комплексної експедиції (ТАКЕ) в Узбекистані під керівництвом Михайла Євгеновича Массона². Експедиція досліджувала “греко-бактрійське царство”, державу кушанів, рух

¹ Сьогодні Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

² Термезька археологічна комплексна експедиція (ТАКЕ), очолювана М. Массоном, проводила розкопки кушанського та середньовічного Термеза протягом 1936–1938 рр. Це була багатозагінна експедиція, в якій, окрім співробітників Узкомстарис, брали участь співробітники ПМК, Ермітажу, Центрального антирелігійного музею в Москві та Сурхандар'їнського окружного музею. Мистецтвознавиця М. Вязьмітіна (Київ, Дім архітектора), разом з археологом І. Сухаревим (Самаркандський музей) займалися вивченням давньої кали Термеза у 1937 р. Вони ж, разом з колектором Кахаровим, брали участь у розкопках городища Айртам [Массон, 1940, с. 113; 1945, с. 3]. Як довідуємося зі статті М. Вязьмітіної, історія вивчення городища почалася з розвідки М. Массона 1933 р., під час якої він знайшов на березі Амудар'ї кам'яну плиту із зображенням музикантів. Це був факт знахідки в межах Середньої

Рис. 1. Марія Вязьмітіна (1896–1994)
Fig. 1. Mariia Vyazmitina (1896–1994)

народів, місцевий буддизм. Це була найбільша на той час експедиція в Середній Азії, в якій працювали переважно співробітники Узкомстарис³. Беручи відпустку у бібліотеці Київського Будинку архітекторів, у весняний сезон 1937 р. Марія Вязьмітіна очолювала загін на розкопках городища Айртам, що на правому обривистому березі Амудар'ї, неподалік міста Термеза (рис. 2–3).

Дві статті про підсумки розкопок – “Раскопки на городище Айртам” і “Керамика Айртама времени кушанов”, – опубліковані у Ташкенті вже після війни, у 1945 р. [Вязьмитина, 1945, 19456]. Можемо припустити, що після виходу друком цих двох праць М. Вязьмітіна захотіла зробити з них дисертацію⁴. З документів випливає, що 22 та 25 жовтня 1945 р. вона успішно склала іспити кандмінімуму і мала право захищати дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавчих або архітектурних наук. Іспити вона склала із загальної історії мистецтв та зі спеціального курсу історії східної архітектури, а також із французької мови [Копія довідки...]. У цей час вона працювала в

Науковій бібліотеці Академії архітектури УРСР⁵ (рис. 4), яку в 1944 р. на прохання Українського філіалу Академії архітектури сама утворила і очолила. Здійснюючи велику роботу

Азії архітектурної пам'ятки греко-буддійської культури [Вязьмитина, 1945, с. 25–26]. М. Вязьмітіна продовжила у 1937 р. розкопки храмового приміщення на городищі, яке М. Массон попередньо визначив як “буддійський монастир або палац правителя з культовим приміщенням” і датував I ст. н. е., відмітивши у ньому як східно-елліністичні елементи, так і індійські. Дослідження дозволило прослідкувати п'ять періодів в житті монастиря – від останніх століть до н. е. до часу напередодні арабського завоювання. Час зведення монастиря (I ст. до н. е. – початок I ст. н. е.) встановили за бронзовою монетою “Безіменного царя”, знайденою на підлозі “святилища” та за стилістичним аналізом кам'яного фризу з музикантами [Вязьмитина, 1945, с. 33–34].

³ Узбекистанський комітет з охорони пам'яток старовини та мистецтва (“Узбекистанский комитет по охране памятников старины и искусства”) – після 1928 р. прийшов на зміну діяльності Средазкомстарис – Середньоазійського комітет старовини та мистецтва (“Среднеазиатский комитет старины и искусства”). Тут і далі ці абрєвіатури подаються у російськомовній транскрипції.

⁴ Не зупиняючись на переказі змісту дисертації та її висновків (це тема окремої публікації), відмітимо, однак, суттєвий, на наш погляд, момент. Якщо яскрава кам'яна скульптура часу кушанів вже ставала об'єктом досліджень, то кераміці Айртама періоду кушанів М. Вязьмітіна приділила увагу першою (на чому вона сама і наголошувала). Розподіливши конкретний керамічний матеріал, отриманий із приміщення монастиря, а також зі сміттевої ями свого розкопу, на три групи (будівельний матеріал; побутові посудини; статуетки культового характеру), мистецтвознавиця Марія Вязьмітіна, в новій для себе іпостасі археологині, “*видя процесс вскрытия предметов in situ, фиксируя их de visu*” [Відгук М.Є. Массона], основним об'єктом свого розгляду зробила саме побутовий інвентар – залишки глиняного посуду – “*ці скромні, однак красномовні свідки історичних епох, що зникли, та побутового устрою різноманітних етапів суспільного життя, що є подеколи єдиним матеріалом, на основі якого можна встановити ті чи інші важливі історичні факти і, таким чином, відновити бракуючі ланки в довгому ланцюгу історичного розвитку*” [Вязьмитина, 19456, с. 39].

⁵ Нинішня Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В.Г. Заболотного. Утворена 26 березня 1944 р. як Наукова бібліотека при Президії Української філії Академії архітектури СРСР. З самого початку її фонд містився у трикімнатній квартирі одного з київських житлових будинків по вул. Великій Житомирській, потім – у Митрополичому будинку на території Софії Київської, з 1985 р. – у Гостиному дворі на Подолі. Після пожежі 2013 р. бібліотека розташовується за адресою пр. Перемоги, 50, поряд з метро Шулявська. До 120-річного ювілею М. Вязьмітіної, першої директорки бібліотеки, 22 квітня 2016 р. у бібліотеці відбулася наукова конференція

Рис. 2. Розкопки кушанських пам'яток (1937 або 1938 р.)
Fig. 2. Excavation of Kushan monuments (1937 or 1938)

з укомплектування бібліотеки, складання алфавітного і систематичного каталогів, під час відпустки, з осені 1946 р. М. Вязьмітіна знову брала участь в археологічній експедиції М. Массона. Тепер в Туркменії вона проводить розкопки парфянського акрополя та могильника межі н. е. на городищі Нова Ніса⁶.

Дисертація захищена не одразу після задуму, а через два роки. Успішному захисту передувала низка обговорень, тривале листування з колегами, поради і консультації, пошук інституції, де міг би відбутися захист, з огляду на “міждисциплінарність” теми (археологія, архітектура та мистецтвознавство). Зупинились на САДУ⁷, де працювала більшість колег Марії Іванівни. Однак, як саме прийшли до цього рішення, ми довідемося завдяки матеріалам, які збереглися в її персональному фонді⁸.

Так, в архіві зберігаються рецензії від основних фігурантів захисту – археологів-сходознавців Василя Афанасійовича Шишкіна (рис. 5), Всеволода Михайловича Зуммера (рис. 6) і Михайла Євгеновича Массона (рис. 7).

В. Шишкін⁹ у листі з Ташкента писав¹⁰:

“Бібліотекарки України: Марія Вязьмітіна”, матеріали якої готуються до друку. Зі звітом про роботу конференції наразі можна ознайомитися на сайті бібліотеки у рубриці “Заходи бібліотеки” [<http://www.dnabb.org>]. Також про внесок М. Вязьмітіної у роботу бібліотеки – див. [Артамонова, 2004].

⁶ Південно-Туркменістанська археологічна комплексна експедиція (рос. ЮТАКЭ, далі в тексті подається в російськомовній транскрипції) під керівництвом М. Массона у сезон 1946 р. тривала з 1 вересня до 9 листопада для основних учасників. М. Вязьмітіна очолювала 2-й загін на городищі “Нова Ніса” [Массон, 1949, с. 5–8].

⁷ Середньоазійський державний університет (рос. САГУ). Таку назву університет мав у 1923–1959 рр. 21 січня 1954 р. університету присвоєно ім'я В.І. Леніна [Рахимбеков, 1970]. Отже, листівка, представлена нижче (рис. 11), з сувенірного фотоальбому про Ташкент, датована 1954–1959 рр. З 1960 р. – Ташкентський університет ім. В.І. Леніна. Нинішня назва університету – Національний університет Узбекистану ім. Мірзо Улугбека.

⁸ Фонд Марії Іванівни Вязьмітіної (№ 34) зберігається у НА ІА НАН України і зараз перебуває у процесі науково-технічного опрацювання. Далі в тексті – посилання на матеріали з цього фонду: матеріали до захисту дисертації (рецензії, відповіді на рецензії, чернетки листів, супутні записи тощо), а також на листи від колег (з датами та без).

⁹ Василь Афанасійович Шишкін (1894–1966) – радянський та узбецький археолог і сходознавець, член-кореспондент АН Узбецької РСР. Брав участь у великих експедиціях, зокрема Зарафшанській експедиції Узкомстарис і Державного Ермітажу, яку очолював О. Якубовський (1934), Термезькій експедиції М. Массона

Рис. 3. Розкопки кушанських пам'яток (1937 або 1938 р.)

Fig. 3. Excavation of Kushan monuments (1937 or 1938)

“Мария Ивановна!

Теперь Вы уже, конечно, знаете, что на телеграммы я ответил согласием. Больше того – в одной из своих телеграмм я обаялся выслать рецензию 5 мая. Слово свое было сдержал: рецензия была во время написана и приготовлена к отправке, но... я получил Ваше письмо (очень кстати присланное) и заготовленная мною рецензия оказалась написанной совсем не в том духе, как это нужно. Я именовал в ней Вашу работу “диссертацией на соискание ученой степени кандидата исторических наук”, а в самой рецензии расхваливал Вас за то, что Вы – опытный и знающий археолог.

Теперь эту рецензию мне пришлось переделать. Буду хвалить Вас как искусствоведа...”
[Листи від В.А. Шишкіна до М.І. Вязьмітіної, від 9.05.1947 р.]

У переробленому варіанті рецензії В. Шишкін писав:

“Диссертация посвящена важному в истории культуры народов Средней Азии, и в то же время мало изученному, вопросу об искусстве времен Кушанского царства (I–IV вв. н. э.), искусству, показывающему наиболее ясно выраженные черты культуры эллинизма в Средней Азии.

Исследование М.И. Вязьмитиной базируется на всей сумме памятников этого периода, вскрытых археологическими работами последнего времени, с незначительными пробелами. Эти пробелы объясняются, впрочем, тем, что и во время писания диссертации исследовательские работы производились, и результаты их еще мало известны. К исследованию привлечен также большой сравнительный материал по эллинистическому

(1936–1938), експедиції О. Якубовського з вивчення городища Пайкенд (1939), Державної експедиції (комісії) з вивчення поховань Тимура і тимуридів в мавзолі Гур-і-Емір в Самарканді (1941). З 1937 р. проводив самостійні дослідження в Бухарській обл. У 1943–1945 рр. читав курси з історії стародавнього Сходу та давньої історії Середньої Азії на історичному факультеті САДУ. З 1943 р. (організація Академії наук Узбецької РСР та Інституту історії та археології) – старший науковий співробітник і керівник відділу (сектору) археології. 1948 р. проводив розкопки решток обсерваторії Улутбека в Самарканді. Останні роки життя очолював археологічну експедицію на городищі Афрасіаб в Самарканді [Биобиблиографические очерки..., 1977, с. 305–308].

¹⁰ Авторська орфографія і стилістика тут і далі в цитованих матеріалах збережена.

западу, Передней Азии и Индии, использована большая литература на главнейших западно-европейских языках. Здесь следует отметить, что на наш взгляд несколько недостаточно использование материалов и литературы, относящейся к памятникам Восточного Туркестана (в частности – трудов А. Штейна¹¹).

Специальным предметом исследования являются те крайне интересные предметы древнего искусства, которые были получены при раскопках городища Айртам близ Термеза (остатки архитектурных сооружений, каменной и глиняной скульптуры, терракоты, различной формы и величины сосуды и т. п.) Значительная часть этих предметов явилась результатом раскопок, производившихся под руководством автора диссертации, и впервые ею опубликована.

Рис. 4. Будинок митрополита при Софії Київській, де після війни розташовувалась Академія архітектури та її Наукова бібліотека. 1956 р.
Fig.4. Metropolitan's house over Saint Sophia Cathedral, where Architecture Academy and its Scientific library, after World War II was 1956

Большим достоинством работы М.И. Вязьмитиной является то, что, не довольствуясь внешним искусствоведческим описанием и анализом рассматриваемого ею материала, она использует данные точного технологического и химического анализа изучаемых предметов, что к сожалению так редко встречается в искусствоведческой литературе...” [Відгук В.А. Шишкіна].

Навіть тут, у відгуку, розрахованому на контекст здобуття вченого ступеню кандидата мистецтвознавчих наук, ми бачимо підкреслення сильної археологічної складової роботи. Рецензія датована 10 травня 1947 р., а отже, призначалась для Академії архітектури, де спочатку планувався захист. Ще в жовтні 1946 р. Марія Новицька¹² відмовляла Марію Вязьмітіну захищатись у Києві: “Я уговариваю (письмами) Мар¹³ захищати свою роботу где-нибудь у Вас в Ср[едней] Азии на археолога, а не у нас на искусствоведа, хотя вчера получено утверждение ученого совета” [Листи від М.О. Новицької до В.М. Зуммера, від 5.10.1946 р.]. Писала вона і дисертантці:

“тебе лучше было бы защищать диссертацию у Массона там в Ср[едней] Азии или если нет у него права, то в Москве. Работа у тебя такая, что можно даже легче чем искусствоведа получить археолога, а это сейчас несколько не хуже, а возможно значительно лучше. Подумай, поговори и посоветуйся” [Листи від М.О. Новицької до М.І. Вязьмітіної, без дати].

Тим часом 21 лютого 1947 р. відбулося засідання Ради Інституту історії та теорії архітектури, на якому слухали доповідь М. Вязьмітіної, рецензії та відгуки. Ухвалили: “1. Вважати роботу т. Вязьмітіної М.І. серйозною мистецтвознавчою працею, складеною як на основі археологічних досліджень самим автором в натурі, так і долучення всесвітньої

¹¹ Марк Аузел Стейн (Marc Aurel Stein) (1862–1943) – угорський етнограф, археолог, сходознавець, мандрівник, один із піонерів в дослідженні Східного Туркестану. З роками сфера його зацікавлень зміщувалась південно-західніше – у бік Кушанського царства [Кочергина, 1984].

¹² Марія Олексіївна Новицька (1896–1965) – українська мистецтвознавиця, музейна співробітниця. Дочка академіка Олекси Новицького, учениця Данила Щербаківського. Близька подруга Марії Вязьмітіної, з якою вони разом вчилися, а потім проживали за адресою Калініна (пізніше Софійська), 25, разом поховані на Байковому кладовищі.

¹³ Мар (Марія Вязьмітіна) і Мус (Марія Новицька) – так розрізняли подруг у листуванні близькі друзі.

наукової літератури, що стосується цього питання, що містить новий ще у науці невідомий, досить цінний матеріал для історії мистецтва народів СРСР перших століть н. е. 2. Визнати дану роботу такою, що заслуговує бути поставленою на публічний захист для здобуття вченого звання канд[идата] мистецтвознавчих наук” [Виписка з протоколу № 4...].

Рис. 5. Василь Шишкін (1894–1966)
Fig. 5. Vasyl Shyshkin (1894–1966)

Рис. 6. Всеволод Зуммер (1885–1970)
Fig. 6. Vsevolod Zummer (1885–1970)

Однак 7 червня 1947 р. з Академії архітектури М. Вязьмітіній прийшла відмова, де було перераховано чотири причини, чому робота не може бути визнана такою, що достатньою мірою задовольняє вимоги до дисертацій. Серед них – недостатній ілюстративний матеріал та відсутність плану розкопаного місця; відсутність висновків щодо “художніх”¹⁴ якостей знайдених матеріалів; недоврахування останньої літератури по темі; неправильність припущення щодо застосування цегляних склепінь на сирцевих стінах [Відмова...].

Слід припустити, що фактичною підставою і причиною для відмови став критичний відгук архітектора і художника професора М. Бакланова¹⁵ (рис. 8), члена союзу архітекторів СРСР. Відгук цей серед паперів М. Вязьмітіної не зберігся (очевидно, гостра критика була направлена в Академію архітектури напряму), однак збереглася досить різка відповідь М. Вязьмітіної на цей відгук, датована 10 червня 1947 р.:

“Моя робота “Памятники кушанского искусства в Айртаме” (состоящая из двух статей, помещенных в Трудах Академии УзССР и напечатанных в Ташкенте 1945 г.), кажется вызвала у проф. Н.Б. Бакланова большое возмущение. Но не меньшее возмущение вызывает и рецензия проф. Н.Б. Бакланова.

Мне кажется, что каждый рецензент, правильно строящий свою рецензию, не может не забывать той конечной цели, которую всякая научная критика должна преследовать – раскрыть все достоинства и недостатки рецензируемой работы и указать возможные пути

¹⁴ Підкреслення тут і далі – згідно з оригіналом.

¹⁵ Микола Борисович Бакланов (1881–1959) – художник, архітектор, професор Всесоюзної Академії мистецтв, член-кореспондент АН СРСР, член Союзу художників СРСР та Союзу архітекторів СРСР. У 1946–1948 рр. перебував на посаді завідувача кафедри композиції Ленінградського художньо-промислового училища.

для ее усовершенствования или переработки. Причем свои выводы он должен строить на тех же “углубленных научных обоснованиях”, какие он справедливо предъявляет автору рецензируемой работы.

К большому моему сожалению из рецензии проф. Бакланова кроме оглушительного треска общих, ничем не подкрепленных фраз, я, полезного для себя ничего не смогла извлечь; никаких серьезных обоснованных опровержений моих положений, никакого анализа существа моей работы, никакой вообще деловой критики, подкрепляемой ссылками на то или иное место рецензируемой работы, приведением цитат или посылкой на страницы. Все это делает утверждения рецензента, когда он говорит о [том] что в рецензир[у]емой работе отсутствуют обобщения и выводы о художественном качестве и характере обнаруженных предметов, или о том, что материалы, справки и аналогии (какие материалы, какие справки, к чему аналогии, где об этом говорится) исключительно археологические (как будто археология не достойна звания науки) не имеют углубленного научного обоснования и т. д. – являются голословными и, я бы сказала, тенденциозными. Каким то случайным является недоумение проф. Бакланова по поводу слова “святилища”, условно данного М.Е. Массоном одному из помещений раскопанного в Айртаме здания, где были найдены фрагменты статуй Будды. Наличие глазомерного плана (на отсутствие которого указывает проф. Бакланов) как будто ничем не помогло бы выяснению художественных качеств Айртамского фриза.

Рис. 7. Михайло Массон (1897–1986)
Fig. 7. Mykhailo Masson (1897–1986)

Рис. 8. Микола Бакланов (1881–1959)
Fig. 8. Mykola Baklanov (1881–1959)

Обращая внимание на мелочи (вроде “святилища”) рецензент не взял на себя труда хотя бы в кратких словах охарактеризовать самую суть темы кушанского искусства, указать, какое она имеет значение и интерес, исследовалась ли она раньше или о ней никто еще ничего не написал.

Большим недостатком работы проф. Бакланов считает неиспользование автором литературы, изданной за последние годы в ССР и за рубежом, в частности, работы члена-корреспондента Академии Наук СССР К.В. Тревер¹⁶, изданной в 1940 г.

¹⁶ Камілла Васи́лівна Тревер (1892–1974) – радянська історикinja, археологиня та мистецтвознавиця, член-корреспондентка АН СРСР (1943). Авторка робіт з історії, культури та мистецтва Середньої Азії, Закавказзя та Ірану. Її праця “Памятники греко-бактрийского искусства” [Тревер, 1940] присвячена питанню культури та мистецтва греко-бактрийського царства – державного утворення на території Бактриї та суміжних з нею областей Середньої Азії

На письмі от 28 III. ^{журно Дмитро} 13 IV 1947
 Дорогая Солянушка! ^{тільки Дмитро} Здоровієте - ще скорше! Водь, весна
 на Фьоре - подходить. Ми эту время для того, чтобы
 долететь! СНАК (естранно, тую вы же неучицею, это же
 немецкому слову) = Студенткекии, Нееутмыи Архисо-
 личекии Кружок, но заседания своей кафедры мех. 982
 предположительно проводит совместно с ними. А не поставил
 Ваши писания на его одобрение, и не поставил. Бы де-
 Ваше ведение и рассмотрение, так что братья Вашим вперед
 то. нидь мне посылать нет резона. Но я думаю, что
 эти люди, Ваши сотрудники по работе, лучше могут
 судить о Ваших писаниях и лучше проведут. бы вы
 своими советами. я думаю только о Вашей работе. в
 кинематографическая Оля, которая Мария Митир, про-
 тая из моего Киева о здешней моей жизни, срезна
 еказала: "Это уже атомная энергия!" И сейчас вы
 это ответа Вам надо - бы мне подготовить доклад о ста-
 лковском художнике который я читаю вострой в сек-
 тории Музея искусств. Такой образ жизни и задержки-
 вием разбурнутой рецензии, - как мне выколотить из
 Вас Ваше суждение? Ваша работа - научная
 работа, совершенно объективная, для великого, бесспорная
 - кроме Вас. Это тубетво нрдовобетва собой нужно
 держать про себя, вы давая ему переработать в Дворцов
 екую маленькую, когда все из рук вылетает, - ну и
 говорить его, как именуется к деятельности, никому,
 не показывая. Кто в достоинстве своем уверен сам,
 тот и других уверит в этом слове: уверенность
 в себе и в себе Вам воспитывать - для жизни, для
 важнейшей работы. Я верю в связи Украины с восточ-
 ными соседями, верю, что украинские художники - не
 помешают никакому деревню, что оно объективно плодотвор-
 ный подход к материалу украинского искусства, - и
 моя благодарная: шестую мою же стезю, Мария
 Митир, советует мне, освобождаясь ехать прямо в Киев,
 чтобы увидеть тех людей: м. б., я так и сделаю. Письма
 от имени не получал, - но вы на имени не забывайте

Рис. 10. Лист від В. Зуммера від 13.4.1947 р.

Fig. 10. Letter from V. Zimmer, 13.4.1947

документированными материалами по кушанскому искусству и не имеем до сих пор хотя бы простого их описания или самой общей сводки. Эти материалы надо еще, во-первых, найти или вернее откопать, собрать, детально их изучить и тогда уже опубликовать, а это значит написать новую работу, которая уже не подойдет под рубрику "освежения". В советских изданиях последних лет, кроме кратких упоминаний, или указаний среди других материалов,

никакого более или менее подробного исследования по кушанскому искусству в Средней Азии мы не найдем.

На какое-либо исчерпывающее исследование кушанского искусства в своей работе я и не претендую. В вопросе кушанского искусства есть еще много проблематического, требующего еще дальнейшего изучения и самой тщательной проверки. Здесь всегда будут новые дополнения и новые работы, не лишённые подчас и ошибок.

Что же касается работы К.В. Тревер, к которой я отношусь с большим уважением за ее изыскания в области греко-бактрийского искусства и о неиспользованной работе которой, изданной в 1940 г. упоминает проф. Бакланов, работе, в которой опубликован Айртамский фриз с подробным описанием всех его частей, кстати безо всякого художественного анализа, то эта работа хорошо мне известна. Вступить в полемику с К.В. Тревер, как то мне советовал проф. Бакланов, в то время, когда мне известно, что она пишет об упомянутом фризе новую работу – естественно я не могу. Для того, чтобы опровергать или соглашаться с выводами К.В. Тревер и подвергать анализу ее работы, я должна прежде всего эти выводы знать, а следовательно терпеливо ждать их скорейшего опубликования.

Я думаю, что проф. Н.Б. Бакланов в этом случае находится в одинаковом со мной положении.

Если проф. Н.Б. Бакланов [утверждает], что рецензируемая им работа ни в какой мере не удовлетворяет предъявляемым к ней требованиям, то я не могу не сказать, что и рецензия проф. Бакланова не отвечает требованиям, которые предъявляются ко всякой научной обоснованной критике. Ведь проф. Бакланов ничего не сказал по существу рецензируемой работы, не опроверг ни одного из высказанных там положений. Несмотря на все уважение к авторитету проф. Н.Б. Бакланова, я не могу его рецензию принять всерьез и согласиться с ней” [Відповідь М.І. Вязьмітіної на відгук М.Б. Бакланова].

Як ми можемо припустити, після відмови Академії архітектури, викликаній відгуком М. Бакланова, захист остаточно вирішили робити на історичному факультеті САДУ в Ташкенті. У примірнику рецензії В. Шишкіна, який зберігся в архіві, наприкінці рецензії “кандидат искусствоведческих наук” закреслено і ручкою виправлено на “кандидат исторических наук” [Відгук В.А. Шишкіна]. Очевидно, що В. Шишкіну знову належало хвалити М. Вязьмітіну як археолога.

25 жовтня 1947 р. датована рецензія В. Зуммера¹⁷, сходознавця, вчителя і друга М. Вязьмітіної, під впливом якого вона почала займатися мистецтвом Сходу. В. Зуммер зазначає: “Между моментом окончания работ экспедиции (1937), написания и сдачи руководству названных статей, имевших, в основном, отчетное значение, и моментом выхода из печати термезского сборника (1945) протекло 8 лет, на протяжении которых автор, находившийся в Киеве, лишен был возможности внести какие бы то ни было изменения в текст своих статей. Между тем, все возрастала потребность связать два отдельных экскурса в общую картину развития кушанского искусства, перевернуть и обогатить свои выводы накопившимися за это время данными новых экспедиций (Г.В. Григорьева)¹⁸,

¹⁷ Всеволод Михайлович Зуммер (1885–1970) – радянський історик східного мистецтва, мистецтвознавець, ісламознавець, археолог, музеєзнавець, доктор історії і теорії мистецтв. Один із фундаторів орієнтального мистецтвознавства в Україні у 1920-х рр. У 1940–1949 рр. – професор Середньоазійського державного університету, завідувач кафедри історії мистецтв САДУ. В 1949 р., в період боротьби з “космополітизмом”, відсторонений від посади, виїхав з Ташкента. Повернувшись в Україну, не отримав дозволу жити в Києві. 1952 р. оселився у м. Остер, працював в Остерському краєзнавчому музеї. Близький друг М. Вязьмітіної [Люди и судьбы, 2003].

¹⁸ Георгій Васильович Григор'єв (1898–1941) – історик, археолог, етнограф, спеціаліст із середньоазійської проблематики. З 1934 р. проводив археологічні дослідження в районі Самарканду, де виявив низку домусульманських пам'яток (городища Каунчі-тепе і Талі-барзу). 1941 р. заарештований за статтю “антирадянська агітація”, помер в тюрмі від голоду [Люди и судьбы, 2003].

А.И. Тереножкина¹⁹, С.П. Толстова²⁰, В.А. Шишкина, А.Ю. Якубовского²¹) и публикаций (среди них – “Памятники греко-бактрийского искусства” К.В. Тревер). Этой потребности в значительной мере удовлетворяет представленная работа, где статьи объединены плавными вступлением и заключением, в текст введены, напр., развернутый анализ Айртамского фриза и ряд новых вставок, переделок, дополнений, примечаний, указаний на литературу. Сохранить старый текст диссертанта побудило, повидимому, то, что этот текст имеет значение первой публикации материала, а также и то, что предполагать его известным читающему работу нельзя: вышедши крайне ограниченным тиражом, термезский сборник с самого момента своего напечатания стал библиографической редкостью²² [Відгук В.М. Зуммера]. Однако, висловлюючись про недоліки роботи, В. Зуммер таки зауважує, що правильніше було б написати нову узагальнюючу роботу, приєднавши статті з Термезького збірника як історичний матеріал.

У своєму відгуку Михайло Євгенович Массон²³, засновник Середньоазійської школи археології і безпосередній керівник Термезької експедиції, так висловлювався про роботу М. Вязьмітіної: “Хорошую эрудицию автора демонстрируют приведенные многочисленные ссылки из использованной литературы на русском, английском, французском, немецком и голландском языках. При этом следует иметь в виду, что цитируемая литература только вскользь и иногда очень отдаленно затрагивает близкие автору вопросы, так как тема ее труда

¹⁹ Олексій Іванович Тереножкін (1907–1981) – радянський археолог, доктор історичних наук, професор. У 1937–1939 рр. брав участь в роботі Хорезмської археолого-етнографічної експедиції АН СРСР. 1940 р. здійснював розвідки на Ташкентському каналі та розкопки поселення Ак-Тепе поблизу Ташкента. Протягом 1945–1947 рр. проводив розкопки городища Афрасіаб в Самарканді (завідував Самаркандською археологічною базою Інституту історії та археології АН УзРСР). У 1947–1948 рр. брав участь в роботі Согдійсько-Таджицької археологічної експедиції О. Якубовського, розкопуючи давнє согдійське місто Пянджикент. У 1948 р. захистив кандидатську дисертацію “Согд і Чач”. З 1949 р. завідував відділом археології раннього залізного віку Інституту археології АН УРСР в Києві [Библиографические очерки..., 1977, с. 161–163; Гречишкіна, 2010].

²⁰ Сергій Павлович Толстов (1907–1976) – радянський історик, етнограф, археолог, професор, член-кореспондент АН СРСР, АН НДР в Берліні, почесний академік АН УзРСР. Досліджував історію народів Середньої Азії, історію, етногенез та культуру каракалпакського народу. У 1942–1965 рр. – директор Інституту етнографії АН СРСР, у 1950–1951 рр. – директор Інституту сходознавства АН СРСР. Організував у 1937 р. і протягом 1945–1969 рр. керував (а потім був науковим консультантом) однією з найбільших наукових експедицій радянського часу – Хорезмською археолого-етнографічною експедицією АН СРСР [Библиографические очерки..., 1977, с. 164–168].

²¹ Олександр Юрійович Якубовський (1886–1953) – радянський історик-сходознавець, археолог, доктор історії, професор, член-кореспондент АН СРСР, дійсний член АН ТаджРСР. Фахівець з історії південно-східної Європи, Середньої і Передньої Азії, Кавказу, Золотої Орди. У 1934 р. організував і очолив Зарафшанську археологічну експедицію (хоча безпосередньо не керував розкопками), що вивчала пам'ятки вздовж торгового шляху Самарканд–Бухара. У 1939–1940 рр. експедиція досліджувала городище Пайкент і Талі-Барзу під Самаркандом. З 1945 р. керував Согдійсько-Таджицькою археологічною експедицією, що вивчала давній Пянджикент (зокрема образотворче мистецтво та архітектуру). Під час війни керував середньоазійським кабінетом Інституту сходознавства АН СРСР в Ташкенті, очолював кафедру історії Середньої Азії в САДУ [Библиографические очерки..., 1977, с. 344–349].

²² Авторці цієї розвідки пощастило ознайомитися з примірником збірника з особистої бібліотеки Марії Вязьмітіної, що зберігається в Науковій бібліотеці Інституту археології НАН України.

²³ Михайло Євгенович Массон (1897–1986) – радянський та узбецький археолог, історик-сходознавець, професор, академік АН Туркменської РСР, популяризатор науки. З 1923 р. М. Массон працював в Ташкенті в Туркестанському (пізніше – Узбецькому) Комітеті зі справ музеїв та охорони пам'яток старовини та мистецтва як завідувач археологічного відділу Головного Середньоазійського музею. Протягом 1936–1938 рр. – керівник Термезької археологічної комплексної експедиції, що здійснювала розкопки кушанського та середньовічного Термеза. З 1940 р. – завідувач кафедри археології при САДУ (яку очолював майже 30 років). У 1945–1968 рр. – керівник ЮТАКЭ, якій належить низка відкриттів світового значення (на городищах Ніси і Старого Мерва) [Библиографические очерки..., 1976, с. 375–379]. У цій експедиції, як уже зазначалось, брала участь і Марія Вязьмітіна, протягом чотирьох сезонів з 1946 р. проводячи розкопки на парфянському городищі Нова Ніса в якості начальника 2-го загону.

совершенно нова, и по существу у М.И. Вязьмитиной в части изучения керамики Средней Азии времени кушанов нет предшественников. Ее исследование вполне оригинально и самостоятельно. Для получения правильной ориентации в оценке этого труда следует иметь в виду, что ни на одном языке нет совершенно работ по подобной керамике вообще; что еще несколько лет назад объекты ее из Средней Азии центральными и местными специалистами определялись, как относящиеся ко времени не ранее V в. н. э. и что на этом основании делались неверные выводы по истории среднеазиатских городов... Точное определение во времени комплекса керамики кушанского времени сыграло важную роль во всех последующих археологических изысканиях на территории Средней Азии. Следует констатировать, что на сегодняшний день эта керамика после работы М.И. Вязьмитиной изучена лучше всех других комплексов археологической среднеазиатской керамики” [Відгук М.Є. Массона].

Ще один фрагмент з висновку М. Массона свідчить про цінність особистого досвіду розкопок М. Вязьмітіної для опанування теми. Зокрема, він писав, що історико-археологічні роботи почасти пишуть за чужими матеріалами, при чому автори іноді зовсім не бувають причетними до теренових досліджень, натомість вивчають матеріал попередників, відвідуючи музеї, бібліотеки та архіви. “Перед такого рода работами труд М.И. Вязьмитиной имеет неоспоримое преимущество в том, что она непосредственная участница полевого изучения объекта, сама является производителем земляных работ по раскопке его и получила возможность делать археологические наблюдения на месте, кропулезно расчищая археологические наслоения по ярусам в 0,25 м., видя процесс вскрытия предметов *in situ*, фиксируя их *de visu*, в условиях обнаружения и набираясь только и уловимых лишь в полевой обстановке впечатлений от их залегания” [Відгук М.Є. Массона].

Про умови експедиції ми також дізнаємось з його рецензії: “Если автор в своих статьях ничего не говорит об условиях полевых работ, то моя обязанность отметить и эту сторону изначального момента в создании ее опубликованного научно-исследовательского труда. Жара, превышавшая порой +40°; гнетущая духота при отсутствии тени в условиях пребывания на постоянном солнцепеке рабочих площадок; изматывающие организм дни, когда по полтора суткам непрерывно дует несущий песок горячий ветер “афганец”. К этим чисто климатическим трудностям надо добавить обособленность пребывания отряда от базисного лагеря ТАКЭ, от которого его отделяло свыше 30 км. Лагерь М.И. Вязьмитиной находился в совершенно пустынной обстановке пограничного района, где на узкую береговую полосу Амударьи вплотную насаждают сыпучие пески и где при отсутствии вблизи жилья налицо обилие зверей и диких птиц. В бытность мою на Айртаме лагерь отряда дважды посещался тигром, а из соседнего тугая временами сквозь камыш проглядывали ветвистые рога бактрийского оленя” [Відгук М.Є. Массона].

Тема захисту широко представлена у листуванні. Всеволод Зуммер всіляко дружньо підтримував Марію Вязьмітіну і їй допомагав. Збереглась, зокрема, чернетка листа М. Вязьмітіної до В. Зуммера (рис. 9), в якій вона писала: “Я ни на минутку не сомневаюсь в Ваших ко мне добрых отношениях и всяческих благих намерениях, дорогой Всеволод Михайлович, но право же я свои писания посылала Вам не для того, чтобы Вы ставили их на обсуждение СНАК’а (спаке, по английски, змея, а по нашему?)

Я посылала их специально для Вас, интересуясь в данном случае Вашим личным мнением и чувством литературного стиля, а также надеясь получить от Вас совет, как это лучше для аудитории подать. На счет дівчини-українки, отважно расхаживающей среди тигров в пустынях Таджикистана – я с Вами не согласна. На наших слушателей это может произвести нежелательное впечатление. Тигры, о которых в своем отзыве упомянул М. Евг. [Массон], только вызвали улыбку и ставят меня в комическое положение, не относясь к сути дела (это все тот же павлиньий хвост). Не подумайте только об этом рассказать М. Евг. [Массону]...

И так уже я получила две павлиньи телеграммы с торжественными поздравлениями и благопожеланиями – в том, в чем я совершенно не повинна (результат преждевременного разглашения не состоявшихся действий: прошла только ученый совет института Академии –

это только предварительная рекомендательная инстанция – лишь ступенька к Ученому совету Академии (публичная защита).

Хочу снова предварительно поинформировать Вас о своих делах. Только, чур никому их не разглашать, а то Вы этим можете меня отпугнуть от подобных бесед с Вами.

Вопрос об оппонентах. Долго не решался Академией (сюжет диковинный, где взять искусствоведов и притом специалистов вопроса?) Писать снова Массону я отсоветовала, т. к. это может затянуться еще на год. Настаивать на Вашей кандидатуре я не смею, т.к. это может у некоторых людей (например, в Баку) расстравить былые раны²⁴.

Предварительное решение: вызвать из Москвы Н.М. Бачинского²⁵ (он, вероятно, сможет приехать²⁶) и просить письменную рецензию у В.А. Шишкина. Оба – участники ТАКЭ. Как Вы на это смотрите? Конечно, это только предположение и б. м. Акад.[емия] назначит совершенно других оппонентов. И это может случиться.

Поэтому очень Вас прошу не сообщать этого Вас. Аф. [Шишкину], чтобы не получилось неловкости. И вообще ничего о моей защите не говорите ни с кем. Когда все вполне официально будет утверждено и оформлено, я сообщу об этом Вам, напишу Вас. Аф. [Шишкину] (если на нем остановится выбор)” [Листи від М.І. Вязьмітіної до В.М. Зуммера, без дати].

На це В. Зуммер відповів: “СНАК (странно, что Вы не научились этому массонскому слову) = Студенческий Научный Археологический Кружок, но заседания своей кафедры Мих. Евг. [Массон] традиционно проводит совместно с ним. Я не поставил Ваши писания на его обсуждение, и не поставил бы без Вашего веденія и согласия, так что боятся Вам впредь что-нибудь мне посылать нет резона. Но я думал, что эти люди, Ваши сотрудники по работе, лучше могут судить о Ваших писаниях и лучше помогли бы Вам своими советами: я думал только о Вашей пользе” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 13.4.1947 р.] (рис. 10).

Ще одна відповідь В. Зуммера: “Поздравительные телеграммы Массонов объясняются, повидимому тем, что я сказал (кажется, Массону-сыну, а не то Литвинскому²⁷) о том, что Ваша работа допущена к защите и о тех сроках предположительных, когда она может быть на защиту поставлена. Они, очевидно, и умозаключили *ab posse ad esse*²⁸. Преждевременность поздравления мало что меняет в ситуации: огласите телеграммы в день защиты, вот и все. Чтобы допущенная к защите работа не была защищена, – такого в академической практике

²⁴ Кого саме має на увазі М. Вязьмітіна – невідомо. Згідно з автобіографією В. Зуммера, з 1923 р. він був професором Азербайджанського державного університету в Баку, де організував кафедру історії мистецтв і завідував нею до 1930 р. При університеті захистив дисертацію “Ал. Иванов, материалы и исследования” (1924), вивчав мистецтво Азербайджану, для чого здійснював поїздки в Середню Азію. Після перетворення Азербайджанського університету на Педагогічний інститут і закриття кафедри мистецтв, восени 1931 р. перейшов на роботу до Харкова. 21 жовтня 1933 р. заарештований і направлений на 5 років на будівництво Байкало-Амурської магістралі. Був достроково звільнений за ударну роботу 23 лютого 1937 р. [ЦДАМЛМ України, ф. 1287, оп. 1, спр. 3, арк. 2–4]. Справу щодо звинувачення переглянуто 1958 р. і постанову судової трійки відмінено.

²⁵ Микола Михайлович Бачинський – архітектор, разом з М. Вязьмітіною брав участь у роботі ТАКЕ, вивчаючи будівлі з сирцевої цегли в присурханській групі руїн Термеза. Результатом досліджень стала стаття у тематичному збірнику “Сырцовые здания Древнего Термеза” [Массон, 1945, с. 4]. На момент розкопок 1937 р. працював в ПМК, а станом на 1947 р. – в Інституті історії мистецтв АН СРСР в Москві.

²⁶ З його приятного листа до М. Вязьмітіної видно, що відгук він вислав, однак наразі його у фонді не виявлено. Зокрема, він зазначає у листі, що йому відомо, що на захист їде М. Бакланов у якості опонента і що захист відбудеться, як було припущено: “...я этому очень рад, т.к. проваливать защиту из за отсутствия оппонентов было бы просто грустно. Сам я искренне сожалею о том что не мог поехать в Киев побывать на Вашей защите, повидать Вас...” [Листи від М.М. Бачинського до М.І. Вязьмітіної].

²⁷ На той час молоді, а в майбутньому відомі спеціалісти з археології Центральної Азії Вадим Михайлович Массон (1929–2010), син Михайла Євгеновича Массона, та Борис Анатолійович Литвинський (1923–2010).

²⁸ “*Ab esse ad posse valet, a posse ad esse non valet consequentia*” (латинська схоластична сентенція) – “з дійсності можна зробити висновок про можливість, з можливостей про дійсність зробити висновок не можна”.

не бывает. И я даже подумал, не пошлют ли и мне такую телеграмму впрок” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 4.4.1947 р.].

Дружина М. Массона Г. Пугаченкова²⁹ писала М. Вязьмітіній: “Получили ли Вы наши поздравительные телеграммы? М.Е. [Массон] огорчил меня сообщением, что информация В.М. Зуммера о состоявшейся защите была преждевременной. Когда же, наконец, кончится для Вас эта трепка нервов?” [Листи від Г.А. Пугаченкової до М.І. Вязьмітіної, від 28.3.1947 р.].

Рис. 11. Середньоазійський Державний університет ім. В.І. Леніна. Фото Н.С. Грановського

Fig. 11. Middle Asia State University n. a. V.I. Lenin. Photo by N.S. Granovsky

Тим часом В. Зуммер всіляко підбадьорював дисертантку, культивує в ній впевненість у своїх силах: “Как мне выколотить из Вас Ваше самоуничужение? Ваша работа – научная заслуга, совершенно объективная, для всякого бесспорная, кроме Вас. Это чувство недовольства собой нужно держать про себя, не давая ему перерасти в дюреровскую меланхолию, когда все из рук валится, – нужно пользоваться его, как импульс к деятельности, никому не показывая. “Кто в достоинстве своем уверен сам, тот и других уверит в этом сможет”: уверенность в себе и надо Вам воспитывать – для защиты, для дальнейшей работы. Я верю в связи Украины с восточными соседями, верю, что украинское сходознавство – не потемкинская деревня, что оно обеспечивает плодотворный подход к материалу украинского искусства, – и тебя благословляю: шествуй тою же стезею”³⁰ [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 13.4.1947 р.].

Давав В. Зуммер М. Вязьмітіній і практичні поради, зокрема, як побудувати доповідь на захисті: “Выступление перед защитой можно посторить в обоих, предусмотренных Вами направлениях, – в сторону раскрытия содержания и в сторону истории работы. Думаю, что для Вас эффективнее рассказать, как Вы все это раскапывали в пустыне за тридевять земель от Украины” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 18.3.1946 р.].

²⁹ Галина Анатоліївна Пугаченкова (1915–2007) – археологиня і мистецтвознавиця, академkinя АН Узбекистану. Брала участь в експедиції ТАКЕ 1937–1938 рр., протягом 1940-х рр. – в експедиціях на території сучасних Узбекистану, Киргизії, Туркменістану. В 1942–1961 рр. викладала на кафедрі археології Середньої Азії та кафедрі мистецтвознавства САДУ. Протягом 1946–1959 рр. – начальниця 7-го (архітектурного) загону ЮТАКЭ (керівник М. Массон). З 1959 р. очолювала постійно діючу Узбекистанську мистецтвознавчу експедицію, яка, серед іншого, виявила і досліджувала кушанські пам'ятки [Библиографические очерки..., 1977, с. 37–41].

³⁰ Кінцівка вірша М. Добролюбова “Милый друг, я умираю...” (1861).

Однак, як ми вже знаємо, захисту в Україні не судилося відбутись. На наступний день після відмови з Академії архітектури М. Вязьмітіна отримала листа від В. Шишкіна, який, однак, ще не в курсі проблем киянки:

“Уважаемая Мария Ивановна!

Никаких особых замечаний об исторических неточностях в Вашей работе у меня нет. Конечно, с тех пор, как она Вами была написана, в археологии и изучении древнего периода истории Средней Азии произошли кое-какие события: экспедиции Толстова, Бернштама³¹,

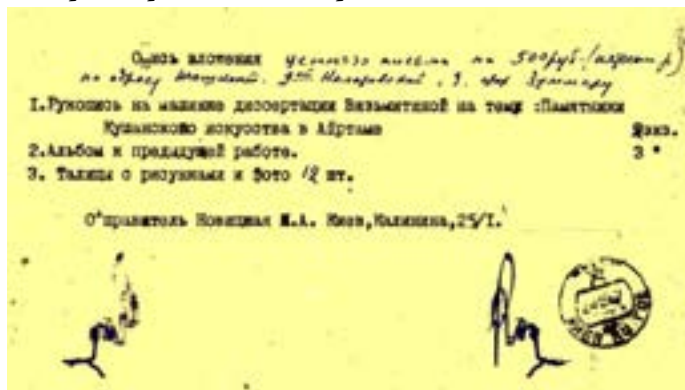

Рис. 12. Опис вкладення цінного листа до В. Зуммера
Fig. 12. List of enclosure of insured letter to V. Zimmer

некоторые мои работы в Бухаре и т.д., но все эти новые исследования в разрез с Вашей статьёй не идут, расширяются только горизонты.

Что же касается появления новых работ в печати, приходится констатировать грустный факт: в Узбекистане по интересующим Вас вопросам за последнее время ничего не печаталось. Только теперь мы сдали в печать небольшой сборник археологических работ, но когда он выйдет еще пока сказать трудно. Готовим к печати и надеемся в ближайшее время тиснуть капитальную “Историю на-

родов Узбекистана”. Второй том этого коллективного труда, охватывающий время с XVI в. до 1917 г. предполагается выпустить к тридцатилетию Октября (выходит под ред. С.В. Бахрушина и моей). Первый том, написанный Воронцом³², Тревер и Якубовским, выйдет несколько позднее³³.

Археологическая работа в Узбекистане идет вяло, но все же кой что делается: есть ряд интересных наблюдений у А.И. Тереножкина, работающего на Афрасиабе, в Кашкадарьинской области проводит разведки С.К. Катанов, я собираюсь опять, по примеру прежних лет, в Бухарский оазис.

Рассчитываете ли попасть в этом году в Ташкент?

Если осчастливит посещение столицу солнечного Узбекистана, не забудьте, что у Вас есть друзья на Театральной ул., в доме № 5, кв. 2, где Вам всегда будут очень рады.

³¹ *Олександр Натанович Бернштам (1910–1956) – радянський археолог Середньої Азії, доктор історичних наук, професор Ленінградського державного університету. У 1932–1935 рр. науковий співробітник Державного Ермітажу, в 1934–1956 рр. – ДАІМК – ПМК АН СРСР. У 1936–1956 рр. досліджував пам'ятки Семиріччя, Тянь-Шаню, Паміру і Фергани. Виділив періоди виникнення археологічних пам'яток Середньої Азії від II тис. до н. е. до XV ст. Розробляв питання етногенезу, соціальної організації та економіки кочових народів Центральної Азії, вивчав епіграфіку та нумізматику, досліджував роль усунських племен в становленні держави Кушан [Биобиблиографические очерки..., 1976, с. 107–109].*

³² *Максиміліан Еммануїлович Воронець (1883–1954) – радянський археолог, спеціаліст з історії первісного суспільства на теренах Узбекистану. З 1912 р. – молодший хранитель Відділу первісних старожитностей Історичного музею в Москві. Після 1937 р. працював в Узкомстарис, з 1944 р. – в Музеї історії народів УзРСР, де сприяв створенню експозиції відділу археології Узбекистану. Впродовж 1938–1942 рр. викладав основи археології в САДУ. Відкрив пам'ятки епохи бронзи в межах Ташкентського оазису та Фергани (включаючи Чустську стоянку).*

³³ *1947 р. в Ташкенті за редакцією С. Бахрушина, В. Непомніна і В. Шишкіна вийшов другий том “Истории народов Узбекистана”, укладений Інститутом історії та археології АН УзбРСР за участі Інституту історії АН СРСР. Перший том “С древнейших времен до начала XVI века” вийшов у Ташкенті 1950 р. за редакцією К. Тревер, О. Якубовського і М. Воронця.*

Пол. Андр. и дочь шлют привет” [Листи від В.А. Шишкіна до М.І. Вязьмітіної, від 8.06.1947 р.].

Наприкінці вересня 1947 р. М. Вязьмітіна поїхала на розкопки Нової Ніси в Туркменістан³⁴ і писала до Марії Миколаївни Ігнат'євої³⁵: “Когда в поезде на минутку высунула нос в окно и вдохнула воздух, пахнувший свежестью и скошенным сеном, почувствовала, что так я проворонила все лето, лес, лодку со всеми прелестями природы. Единственное утешение, если хоть немножко наверстаю утраченное в солнечной стране, куда я еду, среди симпатичных, воспитанных людей” [Листи від М.І. Вязьмітіної до М.М. Ігнат'євої, від 23.9.1947 р., Москва].

У цей час в Ташкенті почалася підготовка до захисту. В. Зуммер, мабуть, найактивніше включився в роботу. Лист від 1 жовтня 1947 р.:

“На письма от 23 и 25 IX, писанные в такси, в аэропорте, на самолете, пером и карандашом”.

“Лучшее враг хорошего”³⁶.

“Чтобы сделать соус из зайца, нужно иметь зайца”³⁷.

“Я уехал из Киева два месяца назад, и зайца хотел увезти с собой. Я Вас не видел, – так Вы спешно писали, – и не дописали. С переделанным фризом – или не переделанным. С выправленными ошибками машинистки – или с не выправленными. От Мусы из Киева – или от Вас из Ашхабада. Но должен же я получить некий исходный материал, – работу, заявление о желании защищать ее?! Без этого никакого соуса не выйдет. А тем временем, еще не наладившись дело начинает понемногу разлаживаться. Может быть, уедет в Крым председатель ученого совета исторического факультета. Может быть, уедет на раскопки Васаф [Шишкин]. Может быть, придется делать это не при САГУ, а при институте истории АНУЗ³⁸...? Торопите Луканьку, шлите заявления и подписанные Вами бланки, – на всякий случай: Вашего доверия я не обману...” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 1.10.1947 р.].

В тому ж листі В. Зуммер писав, де дисертантка зможе оселитися під час захисту: “Если не удастся испоместить Вас у соседки, – у меня, ведь, кроме моего угла на Коларовском – три комнаты кафедры искусств в университете. На ночь поставим Вам койку в нашей ночлежке, – а целые дни я в университете: с 4-х часов там пустеет, – а этажем ниже буфет, а рядом в сквере (пуп Ташкента, откуда радиально расходятся улицы) – кабак, мороженое, газвода, – рай для беспризорного дедушки. Университет стоит на берегу сквера, и с моего третьего этажа красиво смотреть на зеленую архитектуру. И видные из окна над зеленью куранты отзванивают четверти...” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 1.10.1947 р.] (рис. 11).

Всеволод Зуммер пише і Марії Новицькій, подрузі Марії Вязьмітіної, яка, живучи з нею, також всіляко допомагала: “Луканю, сердце! Из писем Мариньки, писанных в такси, в аэропорте, на самолете, пером и карандашом, явствует, что ее диссертацию, которую я два

³⁴ ЮТАКЭ під керівництвом М. Массона працювала в сезон 1947 р. з 1 вересня до 25 листопада. М. Вязьмітіна продовжувала очолювати роботу 2-го загону на городищі “Нова Ніса” [Массон, 1951, с. 7–9].

³⁵ Марія Миколаївна Ігнат'єва (1866–1953) – дочка дипломата графа Миколи Павловича Ігнат'єва та Катерини Леонідівни (уродженої княжни Голіциної, яка була хрещеною матір'ю М. Вязьмітіної). Єдина з семи дітей Ігнат'євих лишилась у Києві, опікувалась долею сімейних реліквій.

³⁶ “Le mieux est l'ennemi du bien” (фр.). Прийнято вважати автором цього афоризму Вольтера, який використовував його у своєму “Філософському словнику”. До нього ця думка зустрічається в коментарі італійського автора М. Джіованні до “Декамерона” Бокаччо, а також в У. Шекспіра в трагедії “Король Лір”: “Прагнути кращого, ми часто псуємо хороше”.

³⁷ “Чтобы сделать соус из зайца, надо зайца. Чтобы уверовать в Бога, надо Бога” – слова Миколи Ставрогіна з роману “Біси” Ф. Достоевського.

³⁸ Інститут історії та археології АН УзРСР, створений в 1943 р. на базі Інституту мови, літератури та історії Узбецького філіалу АН СРСР.

месяца назад должен был увезти и которую она спешно дописывала, так что я ее не видел, – должны прислать мне Вы, – правда, с непеределанным фризом, правда, с невыправленными ошибками машинистки, и т. д. Этих материалов я жду два месяца, каждый день кусая себе локоть от сознания своего бессилия: без этого я не могу дать ход этому делу, – чтобы изготовить соус из зайца, нужно иметь зайца. Я не пойму, что делала с этим два месяца Маринька, – раз ничего не сделано. Но в каком-бы то ни было виде мне нужно это получить. Не задержите хоть Вы” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 2.10.1947 р.]

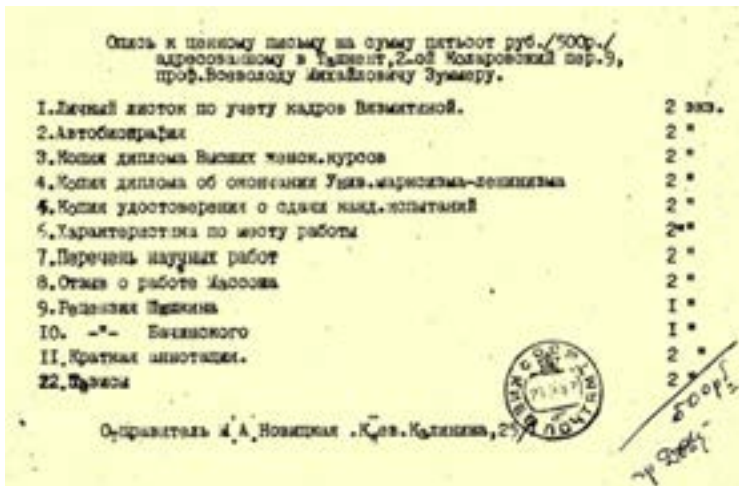

Рис. 13. Опись до цінного листа до В. Зуммера
Fig. 13. List to insured letter to V. Zummer

научной части смутили слова относительно права защищать диссертацию на кандидата искусствоведческих или архитектурных наук: “а это нас не лимитирует?” Я старался ему внушить аналогию с археологами, которые на кандидатском сдают археологию, а затем получают степень кандидата исторических наук. Он обещал это дело выяснить. Я послал Вам телеграмму: “Документы диссертацию получил, защита после октябрьских праздников”. О всем дальнейшем буду немедленно ставить Вас в известность, – не бравили пример с Вас” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 7.10.1947 р.]

Лист від В. Зуммера на наступний день:

“Я отправил Вам сегодня телеграмму и заказное письмо, а, придя домой, нашел Ваше письмо. Пусть Массон поскорее от’экзаменует Вас там по археологии и пришлет сюда удостоверение об этом, чтобы отпали разговоры, что Ваш кандидатский минимум дает право Вам защищать диссертацию на кандидата искусствоведческих или архитектурных наук. И пусть М.Е. [Массон] напишет разъяснение относительно того, что его археологи сдают как основной предмет на кандидатском минимуме археологию, а степень получают кандидата исторических наук. Это для того, чтобы Вам не нужно было еще и [по] истории держать. Не задерживайте этого дела, – без этого Ваш кандидатский минимум могут рассматривать, как незаконченный, и дело не сможет принять законного начала. М. Евг-чу [Массону] оппонентом быть придется, и вот почему: я до сих пор не утвержденный доктор, ВасАф [Шишкин] – кандидат, – нужно подпереть это дело доктором. Он – руководитель экспедиции, – не руководитель работы, – он имеет право выступать, как оппонент. Вот он отзыв свой и прочтет. Мне очень досадно, что до сих пор не удалось мне добиться утверждения доктором, – и вследствие этого я не могу настаивать и на праве факультету присудить кандидата искусствоведческих наук. Как было бы тогда просто Вам – но, к

сожалению, сие от нас не зависит. Я оппонентом буду, дело не в этом, но и М. Евг. [Массон] необходим. Машинистка у меня высококвалифицированная. Письмо Султану Умаровичу³⁹ передам не то завтра, не то послезавтра. [По поводу] поправок не переживайте:

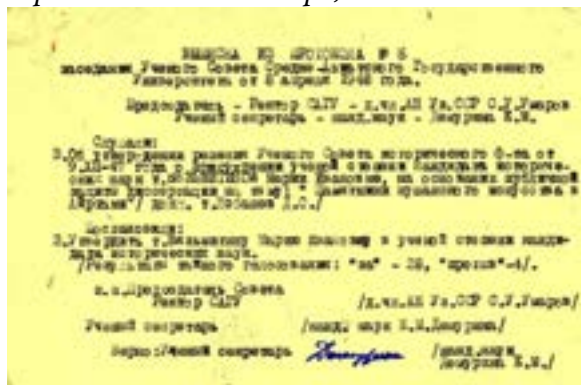

Рис. 14. Виписка з протоколу № 6 засідання Вченої ради Середньоазійського державного університету від 8 квітня 1948 р.

Fig. 14. Extract from record № 6 of Middle Asia State University's Academic Board session from 8.4.1948

задерживаться Вам с ними не надо, но и внести их я смогу потом, – кроме нас троих (М. Евг.[Массон], Вас Аф [Шишкин], я) едва ли кто читать будет. Не надорвитесь там, днем копали, ночь писали: у меня перед глазами страшный пример нервного, мозгового переутомления, – моя ученица, которая счастлива была учиться, а теперь из-за этого вынуждена учебу бросить. Экзамен по археологии пуццай Вам проведут в комиссии, с Галиной Анатолиевной [Пугаченковой], и на удостоверении заверят подписи и приложат печать ТФАН⁴⁰. Жалею, что вместо письма делового не могу написать письма бездельного” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 8.10.1947 р.].

В одній із відповідей Марії Новицької Всеволоду Зуммеру читаємо: “Думаю, что сейчас Вы уже все получили, и должны были

вложить много энергии и времени, чтобы довести до пути. Неужели все будет закончено за эти месяцы, и она по-настоящему у Вас “остепенится”. В библиотеке у нее большие неприятности, туда она уже не вернется. Поэтому степень ей особенно нужна...” [Листи від М.О. Новицької до В.М. Зуммера, дата нерозбірлива, ймовірно, від 25.10.1947 р.].

3 Ашхабада М. Вязьмітіна писала до М. Ігнат'євої: “Отослала в Ташкент все свои тезисы и дополнения к диссертации, которые смогла закончить только здесь в тиши ночной, в своей хужре⁴¹, вдали от шума городского и киевской сутолоки и неприятностей библиотеки. Уже получила телеграмму, что документы, высланные Мусей, получены и защита назначается после октябрьских праздников” [Листи від М.І. Вязьмітіної до М.М. Ігнат'євої, від 10.10.1947 р., Багір].

1 листопада В. Зуммер писав М. Вязьмітіній: “Только-что отправил Вам телеграмму: “Резолюцию Умарова высылаю, защита ориентировочно 25-го”. У нас защиты по вторникам, – это дни заседаний ученого совета факультета. На Вашем заявлении ректор написал: “Истфак. Согласен. С.У. [Умаров]” (это на случай, если бы Вы, из под печати, не разобрали). Нужно обеспечить теперь выступление Мих. Е-ча [Массона], как оппонента. Думаю, что к 26-му подтянется и Вас Аф [Шишкин]. Диссертация в первоначальном виде лежит в секретариате у-та, 2-ой экземпляр сдан в переписку. Переписываться будет все сплошь, иначе путаница с нумерацией страниц и примечаний была бы совершенно несусветная. Когда будет готово, я подменю экземпляр на выправленный. На хлопок мы выехали 27-го, – и я со студентами. Собирал хлопок, переключился на транспорт – таская на взвешивание собранную другими пихту, выпустил на 29-ое, к юбилею комсомола, огромную стенгазету, участвовал в вечере торжественном, оставил им материал для самодеятельности... Студенты, повидимому, вернутся перед праздниками, – если не доберут, возможно, поедут

³⁹ Умаров Султан Умарович (1908–1964) – кандидат фіз.-мат. наук, професор, академік АН Узбекистану і АН Таджикистану. В 1942, 1945–50 рр. – ректор САДУ.

⁴⁰ Туркменський філіал Академії наук СРСР.

⁴¹ Скромне житлове приміщення в учбових або монастирських будівлях (медресе, текіє), що призначене для учнів та викладачів, ченців. Мало місце в спорудах багатьох країн мусульманського Сходу, зокрема, Середньої Азії.

вторично после праздников. Для Вас это значения не имеет, – из членов совета на хлопке только зам. декана. За две недели до защиты (если 25-го защита, – значит, 11-го) нужно уже сдать объявление. 16–18 у нас предполагена научная сессия – “Искусство УзССР за 30 лет” (изо, театр, музыка): не интересуетесь? Если не удастся Вас встретить с вокзала, поезжайте до Жуковской ул., по Жуковской направо, идти до отходящего направо 1-го Коларовского (на углу поликлиника), а от 1-го Коларовского отходит налево 2-ой Коларовский; примета 9-го № – наружу дома нет, глиняный дувал⁴², посередине калитка, – кирпичной дорожкой до первой двери, – это и есть мы! До свидания!” [Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної, від 1.11.1947 р.].

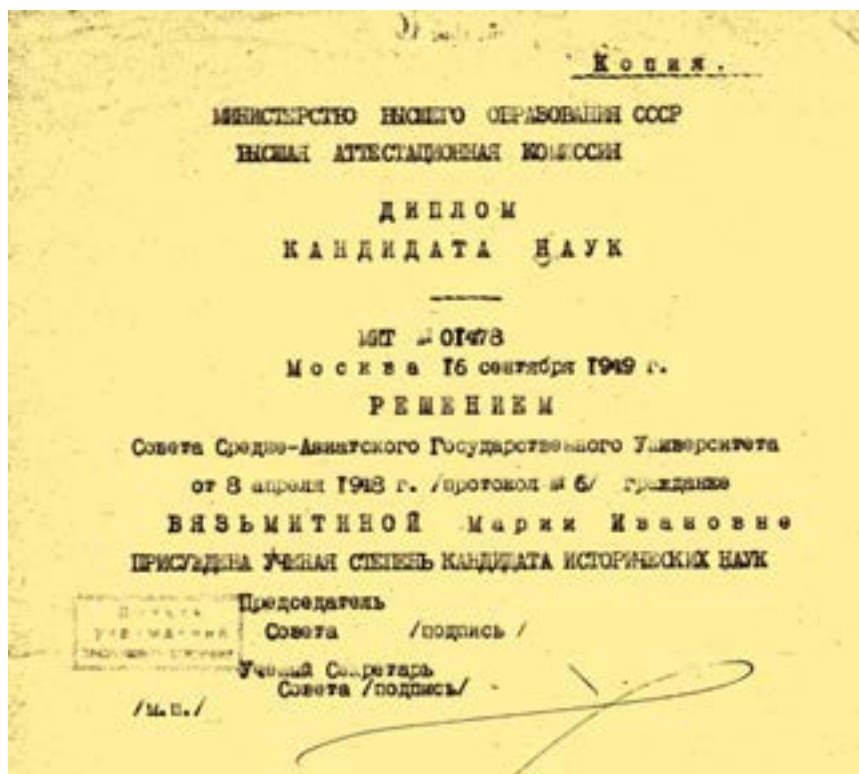

Рис. 15. Копія диплому кандидата наук М. Вязьмітіної
Fig. 15. Copy of diploma of Candidate of Sciences (PhD) M. Vyazmitina

З чернетки листа М. Вязьмітіної до В. Зуммера ми дізнаємось, що квиток у м'який вагон їй планували взяти на 18 листопада: “Следовательно, 20-го я увижу Вас из окна вагона на платформе Ташкентского вокзала во всем блеске Вашей ассирийской красоты и с исправленными из'янами (отмеченными мною в Киеве).

Приехавшая сегодня В.Г. Машкова⁴³ сообщила, что в Ташкенте хорошая погода, следовательно, шуба мне пока не нужна.

Рассказывала о сенсационных результатах экспедиции Толстова, о найденных им античных раскрашенных статуях, о ярких богатых росписях и т. д. и т. д. в Топрак-Кале.

О большой хлопковой кам[н]янии в Узбекистане.

⁴² Глинобитный паркан або стіна в Середній Азії, що відділяє внутрішній двір житла від вулиці.

⁴³ В.Г. Машкова – історикня-етнографиня з Ташкента, дослідниця культури туркмен, учасниця ЮТАКЭ, яка у польові сезони 1946–1947 рр. була начальницею 5-го маршрутного змішаного етнографо-археологічного загону (археолог – Б. Литвинський), що був сформований для вивчення району Така-Язира-Дуруна [Массон, 1949, с. 5–8; 1951, с. 7–9]. На час друку збірника (1951) її уже не було в живих, про що свідчить траурна рамка.

Я надеюсь, что это не отразится на моей защите? В смысле ее перенесения на декабрь?” [Листи від М.І. Вязьмітіної до В.М. Зуммера, без дати].

Захист таки запланували на 2 грудня, однак через хворобу одного з опонентів він відклався ще на тиждень.

Нарешті, згідно з випискою з протоколу засідання Вченої Ради історичного факультету САДУ, 9 грудня 1947 р. ухвалили: *“затвердити т. Вязьмітіну Марію Іванівну у вченому ступені кандидата історичних наук”* [Виписка з протоколу № 6...].

Про цей день М. Вязьмітіна написала з Ташкента М. Ігнат'євій: *“Выступление мое, по словам Вс. Мих. [Зуммера], было прочитано отлично и голос звучал хорошо, хотя я перед этим и не спала ночь, т. к. надо было спешно выправлять перепечатанное на машинке.*

В общем сейчас все уже в прошлом...” [Листи від М.І. Вязьмітіної до М.М. Ігнат'євої, від 15.12.1947 р.].

Рішення затверджено 8 квітня 1948 р. (рис. 14–15). В. Зуммер писав М. Новицькій: *“8-го апреля ее защиту утвердил ученый совет университета (33 члена совета, 28 за, 4 против, один пустой бюллетень)”* [Листи від В.М. Зуммера до М.О. Новицької, від 13.4.1948 р.]. А вже з 25 лютого 1948 р. Марія Вязьмітіна зарахована старшим науковим співробітником скифо-античного відділу Інституту археології АН УРСР. Цим розпочинається нова сторінка її наукової біографії. Всеволод Зуммер щиро радів за неї: *“Сердце мое! Никто больше меня не радуется Вашим удачам. 1) И так, Вы уже – скифская девушка, ни стаж, ни жалованье Ваши не прерываются, Вы имеете общественное положение, Вам не нужно будет жить охотой и грабежом. Научная работа – лучше библиотечной, а скифы – такой богатый сюжет, что, конечно, он втянет Вас, – это Вам не айртамские черепочки, не несиньи оскребыши. Что много изучено – не беда: Ваши среднеазиатские происхождения обеспечивают Вам оригинальный подход к материалу, – Вы новыми глазами на него взглянете, у Вас большая наглядка в варварском антике. И вот когда пригодятся Ваши филологические премудрости: слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи...”*⁴⁴ [Листи від В.М. Зуммера, від 29.2.1948 р.].

ЛІТЕРАТУРА

Академия наук в интеллектуальной истории Узбекистана / Ред. Д.А. Алимova, У.А. Абдурасулов. – Ташкент, 2012. – 230 с.

Артамонова С. (2004). Марія Іванівна Вязьмітіна – організатор і перший директор Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В.Г. Заболотного // Бібліотечний вісник. – № 3. – С. 40–42.

Бернштам А.Н. (1947). Среднеазиатская древность и ее изучение за 30 лет // ВДИ. – № 3. – С. 83–94.

Бернштам А.Н. (1996). Советская археология Средней Азии // Антология советской археологии. – М. – Т. III: 1941–1956. – С. 179–187.

Биобиблиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана. / Сост. Б.В. Лунин. – Т. 1. – Ташкент, 1976. – 439 с. – Т. 2. – Ташкент, 1977. – 424 с.

Виписка з протоколу № 4 засідання Ради Інституту історії і теорії архітектури від 21.2.1947 р. // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.

Виписка з протоколу № 6 засідання Вченої Ради Середньоазійського державного університету від 8.4.1948 р. // НА ІА НАН України. – Ф. 34 (особовий фонд Марії Вязьмітіної). – У процесі науково-технічного опрацювання.

Відгук В.А. Шишкіна // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.

Відгук В.М. Зуммера // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.

⁴⁴ “На перевод Илиады” О. Пушкина. Присвячено виходу перекладу “Іліади” Гомера, зробленого М. Гнедичем. “Слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи; Старца великого тень чую смущенной душой” (1830).

- Відгук М.Б. Бакланова // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Відгук М.Є. Массона // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Відмова від Академії архітектури від 7.6.1947 р. // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Відповідь М.І. Вязьмітіної на відгук М.Б. Бакланова // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Вязьмитина М.И.* (1945а). Раскопки на городище Айртам // Труды Академии наук УзССР. – Серия 1. История, Археология: Термезская археологическая экспедиция. – Ташкент. – Т. 2. – С. 23–34.
- Вязьмитина М.И.* (1945б). Керамика Айртама времени кушанов // Труды Академии наук УзССР. Серия 1. История, Археология: Термезская археологическая экспедиция. – Ташкент. – Т. 2. – С. 35–64.
- Гречишкіна М.В.* (2010). Археологічні дослідження О.І. Тереножкіна в Середній Азії (1929–1941 рр.) // Археологія. – № 2. – С. 102–107.
- История народов Узбекистана. – Ташкент, 1950. – Т. 1: С древнейших времен до начала XVI века. – 474 с.
- Итина М.А.* (1997). К 90-летию С.П. Толстова и 60-летию Хорезмской археолого-этнографической экспедиции // Российская археология. – Вып. 4. – С. 189–199.
- Копія довідки про кандидатські іспити, складені М.І. Вязьмітіною, від 11.4.1947 р. // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Кочергина Н.П.* (1984). Аурел Стейн и его исследования Восточного Туркестана // Восточный Туркестан и Средняя Азия. История. Культура. Связи. – М. – С. 188–200.
- Листи від В.А. Шишкіна до М.І. Вязьмітіної // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від В.М. Зуммера до М.І. Вязьмітіної // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від В.М. Зуммера до М.О. Новицької // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від Г.А. Пугаченкової до М.І. Вязьмітіної // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від М.І. Вязьмітіної до В.М. Зуммера // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від М.І. Вязьмітіної до М.М. Ігнат'євої // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від М.М. Бачинського до М.І. Вязьмітіної // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від М.О. Новицької до В.М. Зуммера // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Листи від М.О. Новицької до М.І. Вязьмітіної // НА ІА НАН України. – Ф. 34. – У процесі науково-технічного опрацювання.
- Лунин Б.В.* (1968). История и памятники материальной культуры кушанского периода в советской литературе. Библиографический указатель // Общественные науки в Узбекистане. – Вып. 8. – С. 65–82.
- Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991) / Изд. подгот.: Я.В. Васильков, М.Ю. Сорокина. – СПб., 2003. – 496 с.
- Майко І.* (2012). Товариш Ернста Всеволод Зуммер // Пам'ятки України. – № 10. – С. 48–55.
- Массон М.Е.* (1940). Термезская археологическая комплексная экспедиция (ТАКЭ) // КСИИМК. – Вып. 8. – С. 113–116.
- Массон М.Е.* (1945). Работы Термезской археологической комплексной экспедиции (ТАКЭ) 1937 и 1938 гг. // Труды Академии наук УзССР. – Серия 1. История, Археология: Термезская археологическая экспедиция. – Ташкент. – Т. 2. – С. 23–35.
- Массон М.Е.* (1949). Южно-Туркменистанская археологическая комплексная экспедиция (ЮТАКЭ) 1946 года // Труды Южно-Туркменистанской археологической комплексной экспедиции. – Ашхабад. – Т. 1. – С. 5–15.

Массон М.Е. (1951). Южно-Туркменистанская археологическая комплексная экспедиция (ЮТАКЭ) 1947 года // Труды Южно-Туркменистанской археологической комплексной экспедиции. – Ашхабад. – Т. 2. – С. 7–72.

Рахимбеков Р.У. (1970). Из истории изучения природы Средней Азии. – Ташкент. – 266 с.

Тревер К.В. (1940). Памятники греко-бактрийского искусства. – М.-Л. – 180 с. + 50 табл.

ЦДАМЛМ. – Ф. 1287. – Оп. 1. – Спр. 3.

Якубовский А.Ю. (1940). ГАИМК – ИИМК и археологическое изучение Средней Азии за 20 лет // КСИИМК – Вып. 6. – С. 14–23.

REFERENCES

Alimova, D.A., & Abdurasulov, U.A. (Ed.) (2012). *Akademija nauk v intellektual'noj istorii Uzbekistana*. Tashkent, 230 pp. (in Russian).

Artamonova, S. (2004). Marija Ivanivna Vjaz'mitina – organizator i pershij direktor Derzhavnoi naukoivoi arhitekturno-budivel'noi biblioteki imeni V.G.Zabolotnogo. *Bibliotechnij visnik*, 3, 40–42 (in Ukrainian).

Bernshtam, A.N. (1947). Sredneaziatskaja drevnost' i ee izuchenie za 30 let. *Vestnik drevnej istorii*, 3, 83–94 (in Russian).

Bernshtam, A.N. (1996). Sovetskaja arheologija Srednej Azii. *Antologija sovetskoj arheologii*, 3(1941–1956). Moskva, 179–187 (in Russian).

Biobibliograficheskie ocherki o dejateljah obshhestvennyh nauk Uzbekistana, 1. (1976). Sost. B.V. Lunin. Tashkent, 439 pp. (in Russian).

Biobibliograficheskie ocherki o dejateljah obshhestvennyh nauk Uzbekistana, 2. (1977). Sost. B.V. Lunin. Tashkent, 424 pp. (in Russian).

Vypyska z protokolu № 4 zasidannia Rady Instytutu istorii i teorii arkhitektury vid 21.2.1947 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vypyska z protokolu № 6 zasidannia Vchenoi Rady Serednoaziiskoho derzhavnogo universytetu vid 8.4.1948 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34 (osobovy fond Marii Viazmitinoi), U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vidhuk V.A. Shyshkina. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vidhuk V.M. Zummera. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vidhuk M.B. Baklanova, *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vidhuk M.Ie. Massona. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vidmova vid Akademii arkhitektury vid 7.6.1947 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vidpovid M.I. Viazmitinoi na vidhuk M.B. Baklanova. *Naukovyi arkhiv Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovno-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Vjaz'mitina, M.I. (1945a). Raskopki na gorodishhe Ajrtam. *Trudy Akademii nauk UzSSR. Istorija, Arheologija: Termezskaja arheologicheskaja jekspedicija*, 1(2). Tashkent, 23–34 (in Russian).

Vjaz'mitina, M.I. (1945b). Keramika Ajrtama vremeni kushanov. *Trudy Akademii nauk UzSSR. Istorija, Arheologija: Termezskaja arheologicheskaja jekspedicija*, 1(2). Tashkent, 35–64 (in Russian).

Hrechyshkina, M.V. (2010). Arkheolohichni doslidzhennia O.I. Terenzhkina v Serednii Azii (1929–1941 rr.). *Arkheolohiia*, 2, 102–107 (in Ukrainian).

Istorija narodov Uzbekistana, 1(S drevnejshih vremen do nachala XVI veka). (1950). Tashkent, 474 pp. (in Russian).

Itina, M.A. (1997). K 90-letiju S.P.Tolstova i 60-letiju Horezmskoj arheologo-jetnograficheskoi jekspedicii. *Rossijskaja arheologija*, 4, 189–199 (in Russian).

Kopiiia dovidky pro kandydatski ispyty, skladeni M.I. Viazmitinoiu, vid 11.4.1947 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Kochergina, H.P. (1984). Aurel Stejn i ego issledovanija Vostochnogo Turkestana. *Vostochnyj Turkestan i Srednjaja Azija. Istorija. Kul'tura. Svjazi*. Moskva, 188–200 (in Russian).

Lysty vid V.A. Shyshkina do M.I. Viazmitinoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid V.M. Zummera do M.I. Viazmitinoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid V.M. Zummera do M.O. Novytskoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid H.A. Puhachenkovo do M.I. Viazmitinoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid M.I. Viazmitinoi do V.M. Zummera. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid M.I. Viazmitinoi do M.M. Ihnatievoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid M.M. Bachynskoho do M.I. Viazmitinoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid M.O. Novytskoi do V.M. Zummera. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lysty vid M.O. Novytskoi do M.I. Viazmitinoi. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 34, U protsesi naukovo-tekhnichnoho opratsiuvannia (in Ukrainian).

Lunin, B.V. (1968). Istorija i pamjatniki material'noj kul'tury kushanskogo perioda v sovetsoj literature. Bibliograficheskij ukazatel'. *Obshhestvennye nauki v Uzbekistane*, 8, 65–82 (in Russian).

Ljudi i sud'by. Biobibliograficheskij slovar' vostokovedov – zhertv politicheskogo terrora v sovetsoj period (1917–1991). (2003). Izd. podgot. Ja.V. Vasil'kov, M.Ju. Sorokina. Sankt-Peterburg, 496 pp. (in Russian).

Maiko, I. (2012). Tovarysh Ernsta Vsevolod Zummer. *Pam'iatky Ukrainy*, 10, 48–55 (in Ukrainian).

Masson, M.E. (1940). Termezskaia arheologicheskaja kompleksnaja jekspedicija (TAKJe). *Kratkie soobshhenija Instituta istorii material'noj kul'tury Akademii nauk SSSR*, 8. Moskva, 113–116 (in Russian).

Masson, M.E. (1945). Raboty Termezskoj arheologicheskoi kompleksnoj jekspedicii (TAKJe) 1937 i 1938 gg. *Trudy Akademii nauk UzSSR. Istorija, Arheologija: Termezskaia arheologicheskaja jekspedicija*, 1(2). Tashkent, 23–35 (in Russian).

Masson, M.E. (1949). Juzhno-Turkmenistanskaja arheologicheskaja kompleksnaja jekspedicija (JuTAKJe) 1946 goda. *Trudy Juzhno-Turkmenistanskoi arheologicheskoi kompleksnoj jekspedicii*, 1. Ashhabad, 5–15 (in Russian).

Masson, M.E. (1951). Juzhno-Turkmenistanskaja arheologicheskaja kompleksnaja jekspedicija (JuTAKJe) 1947 goda. *Trudy Juzhno-Turkmenistanskoi arheologicheskoi kompleksnoj jekspedicii*, 2. Ashhabad, 7–72 (in Russian).

Rahimbekov, R.U. (1970). *Iz istorii izuchenija prirody Srednej Azii*. Tashkent, 266 pp. (in Russian).

Trever, K.V. (1940). *Pamjatniki greko-baktrijskogo iskusstva*. Moskva–Leningrad, 180 pp. (in Russian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. F. 1287. Op. 1. Spr. 3 (in Ukrainian).

Jakubovskij, A.Ju. (1940). Gosudarstvennaja Akademiya istorii material'noj kul'tury – Institut istorii material'noj kul'tury i arheologicheskoe izuchenie Srednej Azii za 20 let. *Kratkie soobshhenija Instituta istorii material'noj kul'tury Akademii nauk SSSR*, 6. Moskva, 14–23 (in Russian).

Стаття: надійшла до редакції 11.11.2016
прийнята до друку 24.11.2016

GIRL AND TIGERS. HOW MARIIA VYAZMITINA DEFENDED THE THESIS

Oleksandra BUZKO

*National University of Kyiv-Mohyla Academy, Skovorody, 2, 04655, Kyiv, Ukraine,
Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Heroiv Stalingradu, 12, 04210, Kyiv, Ukraine,
e-mail: alexandrabuzko@gmail.com*

In 1947 Mariia Vyazmitina, art historian and archaeologist, defended a thesis “Antiquities of Kushan art in Airtam” and became a candidate of historical sciences. Her thesis was written on a base of two articles following the results of excavations of 1937 where Mariia Vyazmitina was a head of particular brigade.

In the beginning defense was planning to be in Kyiv, in Architecture academy, but due to negative report on the thesis by Professor M.B. Baklanov defence was re-located to Middle Asia State University in Tashkent, where then were working friends and colleagues of Mariia Ivanivna. In Scientific Archive of the NASU Institute of Archaeology, in the personal fund of M.I. Vyazmitina, interesting evidences are kept: positive reports on the thesis written by archaeologists M.Ye. Masson and V.A. Shyshkin. Art historian V.M. Zummer, a close friend of M. Vyazmitina, supported her not only with a positive report, but also with recommendations in his letters, which are kept in the personal fund of M. Vyazmitina as well. Moreover, he helped her with all the documents while she was making excavations in Turkmenia.

In the conclusion to her thesis Mariia Vyazmitina stressed cultural contacts of Middle Asia with Black Sea region, coming up to problem of Scythian and Sarmathian art. Thus, she tried to combine her “exotical” topic with Ukrainian archaeology.

Key words: Mariia Vyazmitina, Vsevolod Zummer, biographic studies, epistolary, history of archaeology, Middle Asia, Central Asia, Kushan Empire, art history.